

Jarosław Piotrowski
Wydział Psychologii
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej
Warszawa

Psychologia Jakości Życia
2004, tom 3, nr 2 (199–216)

Magdalena Żemojtel-Piotrowska
Zespół Szkół Medycznych
Gdynia

Postawa wobec śmierci a podstawowa struktura osobowości*

W niniejszym artykule uwzględniliśmy dwa wymiary ustosunkowania wobec śmierci: lęk przed śmiercią w znaczeniu ogólnym i fascynację śmiercią, rozumianą jako poznawcze zainteresowanie tematyką śmierci i akceptację możliwości popełnienia samobójstwa. Zbadaliśmy związki tych zmiennych z podstawową strukturą osobowości w ujęciu Costy i McCrea oraz wymiarami temperamentu postulowanymi przez Strelaua ($N = 149$). Analizy regresji wykazały, że poziom fascynacji śmiercią nie może być wyjaśniony zmiennymi temperamentalnymi. Poziom lęku przed śmiercią wzrasta wraz z poziomem reaktywności emocjonalnej. Poziom lęku przed śmiercią rośnie wraz z poziomem neurotyzmu i ekstrawersji. Poziom fascynacji śmiercią wzrasta wraz z poziomem neurotyzmu.

Słowa kluczowe: lęk przed śmiercią, fascynacja śmiercią, temperament, model Big Five Costy i McCrae.

---

* Artykuł napisany na podstawie niepublikowanej pracy magisterskiej „Lęk i fascynacja – ambiwalencja postaw wobec śmierci. Konstrukcja Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią” pod kier. prof. dr. hab. B. Wojciszke.

Stosunek człowieka wobec śmierci wydaje się na pozór jednoznaczny. Nurt filozofii i psychologii egzystencjalnej obejmuje takie zagadnienia, jak wpływ świadomości własnej śmierci i lęk przed nią wpływa na poszukiwanie sensu życia, radzenie sobie z absurdem ludzkiej egzystencji czy rozwój człowieka (por. np. Dąbrowski, 1980; Gałdowa, 1999, Opoczyńska, 1999). Popularna ostatnimi czasy teoria opowywania trwogi Greenberga, Solomona i Pyszczynskiego (por. np. McGregor, Greenberg, Arndt, Lieberman, Solomon, Simon i Pyszczynski, 1998; Sołoma, 1995) wiąże lęk przed śmiercią z powstaniem kultury i z samooceną jako środkami służącymi obronie przed doświadczaniem obawy przed własnym zgonem. Wreszcie możliwe jest rozpatrywanie tej najpowszechniejszej postawy wobec śmierci z perspektywy ewolucyjnej, w postaci zagrożenia pierwszego prawa biologicznego, mówiącego o dążeniu do zachowania życia (instynktu samozachowawczego, por. np. Kępiński, 1977, 1985, 1992). Stosunek do śmierci może przybierać jednakże zupełnie odmienną postać – fascynacji i dążenia do niej. Śmierć zdaje się w tym wypadku nie najtrudniejszym do zaakceptowania zjawiskiem w życiu człowieka, ale pożądanym rozwiązaniem wszelkich problemów życiowych czy pozytywną siłą rządzącą światem przyrody wraz z jego częścią – człowiekiem. Fascynacja śmiercią, będąca w swej istocie zaprzeczeniem pierwszego prawa biologicznego, prawa zachowania życia, może być rozpatrywana jako zjawisko należące do sfery patologii, i rzadko spotykane w populacji ludzi zdrowych. U osób zdradzających zamiary samobójcze występuje prawdopodobnie w większym nasileniu (por. np. Ringel, 1992, Stobiecka, 2000, Suchańska, 1998). Oczywiście, zainteresowanie tematem śmierci może mieć również niepatologiczne podłoże. W pewnych kulturach istnieją rytuały i święta o wyraźnie ludycznym charakterze, „oswajające” śmierć, jak anglosaskie Halloween czy meksykańskie Święto Zmarłych (por. np. Innes, 1999). Istotą tych obrzędów jest właśnie fascynacja śmiercią niejako usankcjonowana kulturowo. W naszych badaniach prowadzonych w ramach pracy nad konstrukcją skali do pomiaru lęku i fascynacji śmiercią stwierdziliśmy jednak, że choć rozkład wyników uzyskiwanych w stworzonej przez nas Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią w przypadku skali lęku przed śmiercią był normalny, to wyniki w skali fascynacji śmiercią były przeważnie niskie (por. Żemojtel i Piotrowski, 2001).

W obecnych badaniach do pomiaru dwóch wybranych przez nas wymiarów ustosunkowania wobec śmierci użyliśmy wspomnianej wyżej Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią. Powodem konstrukcji własnej skali były pewne niedostatki polskiego narzędzia stworzonego w latach 70. przez Makselona (1983). Skala Lęku przed Śmiercią nie koncentruje się na żadnym doprecyzowanym rodzaju lęku, na przykład przed umieraniem czy przed własnym zgonem. Dotyczy śmierci pojmowanej w sposób ogólny, abstrakcyjny. Naturalnie, nawet śmierć ujmowana w ten sposób musi zostać odniesiona do „ja” (przynajmniej częściowo), stąd też skala użyta w tym badaniu nie mierzy „czystej” obawy przed śmiercią (w znaczeniu lęku przed śmiercią jako abstrakcyjnego pojęcia). Fascynacja śmiercią w naszym ujęciu jest natomiast nie tylko

poznawczym zainteresowaniem tematyką śmierci i umierania, ale obejmuje też akceptację możliwości popełnienia samobójstwa. Osoby uzyskujące wysokie wyniki w skali fascynacji śmiercią lubią wyobrazić sobie, w jaki sposób umrą, w chwilach przygnębienia zaczynają myśleć o swoim zgonie, ale też interesują się artystycznymi przedstawieniami tematu śmierci. Na rzecz tezy, że skala ta mierzy skłonności po części przynajmniej patologiczne, świadczą uzyskane przez nas (Żemojtel i Piotrowski, 2001) znaczące korelacje dodatnie ze skalą chronicznej autodestrukcyjności A. Suchańskiej (1998), z jedną ze skal dodatkowych MMPI: depresyjnymi myślami samobójczymi (por. Matkowski, 1992) oraz pytaniem wprost o zamiar samobójczy. Korelacje te wynosiły odpowiednio $r(61) = 0,41$ dla chronicznej autodestrukcyjności, $r(76) = 0,51$ dla depresyjnych myśli samobójczych i $r(76) = 0,43$; $p < 0,001$ dla pytania wprost o zamiar samobójczy (r Pearsona).

Przedmiotem opisywanych tu badań stało się rozpatrzenie związków między tymi przeciwstawnymi (logicznie, ale nie empirycznie – w naszych badaniach stwierdziliśmy bowiem niezależność skal służących pomiarowi lęku i fascynacji śmiercią, por. Żemojtel i Piotrowski, 2001) wymiarami ustosunkowania wobec śmierci a podstawową strukturą osobowości (w ujęciu Costy i McCrae, por. np. Zawadzki, Strelau, Szczepaniak i Śliwińska, 1998) i zmiennymi temperamentalnymi (Strelau, 1998). Zakładając, że postawa wobec śmierci, a zwłaszcza obawa przed własnym zgonem, ma bardzo podstawowy charakter – pojawia się dosyć wcześnie w toku rozwoju (por. np. Wysockańska, 1990), a lęk przed śmiercią jest zjawiskiem powszechnym (por. np. Ostrowska, 1997) – należałoby spodziewać się dość silnych związków z podstawową strukturą osobowości oraz zmiennymi temperamentalnymi. Jeżeli zaś przyjąć założenie, że ustosunkowanie wobec śmierci wymaga rozwoju wyższych funkcji poznawczych, ukształtowania w miarę zintegrowanego poczucia tożsamości i pewnej dozy wglądu w siebie, wówczas należałoby przypuszczać, że takie związki będą bardziej pośrednie, a ich siła mniejsza. Autorom artykułu bliższe jest stanowisko, że lęk przed śmiercią ma charakter podstawowy i stanowi przejaw instynktu samozachowawczego.

Analogiczne przewidywania można wysnuć odnośnie do fascynacji śmiercią. W odniesieniu do tej zmiennej autorzy opowiadają się za opinią, że jest ona wynikiem interpretacji sytuacji człowieka jako niezadowolającej i jednocześnie przekraczającej jego możliwości poradzenia sobie z nią, dlatego w odróżnieniu od lęku przed śmiercią jest słabiej uwarunkowana biologicznie, a bardziej poznawczo. Zarówno lęk przed śmiercią, jak i fascynacja nią wiążą się z jakością życia człowieka. Można przyjąć, że lęk przed śmiercią obniża satysfakcję z życia, a fascynacja śmiercią jest względem niej pochodna, gdyż jest wynikiem znalezienia się człowieka w sytuacji skrajnie dla niego trudnej. Z drugiej strony, osoby ceniące swoje życie, a więc zadowolone z niego, mogą obawiać się śmierci, gdyż wówczas zagrożona jest cenioma przez nich wartość.

Problem ten ma charakter nie tylko teoretyczny, ale i praktyczny. Ponieważ fascynacja śmiercią jest zjawiskiem dość rzadko spotykanym w populacji tzw. ludzi

zdrowych, a ponadto może współwystępować z takimi zaburzeniami jak np. depresja, zespół presuicydalny czy anoreksja (por. Kępiński, 1985; Ringel, 1992; Stobiecka, 2000), wykrycie istotnych związków między jej występowaniem a jakimiś zmiennymi osobowościowymi mogłoby służyć celom diagnostycznym i profilaktycznym.

Wybrane wymiary postawy wobec śmierci: lęk przed śmiercią i fascynacja śmiercią

Śmierć jest zjawiskiem nieokreślonym i złożonym, stanowi jeden z centralnych problemów egzystencjalnych człowieka. Fakt ten powoduje, że postawa wobec niej ma wielowymiarowy i kompleksowy charakter. Makselon (1983) wyróżnia trzy główne komponenty postawy wobec śmierci: (1) myślenie o śmierci; (2) lęk wobec śmierci; (3) mechanizmy obronne. Ponieważ mechanizmy obronne wydają się służyć radzeniu sobie z emocjonalnym stosunkiem wobec śmierci i stanowią zupełnie odmienną dziedzinę badań, skupiliśmy się na dwóch pozostałych komponentach. Ostrowska (1997) z kolei za najważniejszy wymiar postawy wobec śmierci, uważa lęk. Sądząc z liczby prac poświęconych poszczególnym wymiarom ustosunkowania wobec śmierci jest to stanowisko obecnie dominujące (por. np. Feifel i Branscomb, 1973; Kastenbaum, 1973; Goldenberg, Pyszczynski, McCoy, Greenberg i Solomon, 1999). Większość autorów nie rozgranicza wyraźnie lęku przed śmiercią od zaabsorbowania myślami o niej. Jednakże, jak słusznie wskazuje Makselon (1983), takie odgraniczenie jest wskazane.

Lęk przed śmiercią: teoria opanowywania trwogi

Spśród istniejących teorii lęku przed śmiercią zdecydowaliśmy się wybrać współczesną koncepcję teorii opanowywania trwogi (TOT) Greenberga, Pyszczynskiego i Solomona (por. np. Goldenberg i inni, 1999; McGregor i inni, 1998; Sołoma, 1995). Jest ona jedną z najnowszych i najbardziej wszechstronnych koncepcji wyjaśniających rolę lęku przed śmiercią nie tylko w funkcjonowaniu psychicznym jednostki, ale i w zjawiskach społecznych. Przy tym w elegancki sposób wyjaśniającą szeroki zakres zmiennych przy stosunkowo niewielu założeniach wyjściowych. Na bazie tej teorii doszukiwano się związków trwogi z neurotyzmem, seksualnością (Goldenberg i inni, 1999), postawami względem osób o odrębnym światopoglądzie (McGregor i inni, 1998), atrakcyjnością i sprawnością fizyczną jako podstawą samooceny (Goldenberg, McCoy, Pyszczynski, Greenberg i Solomon 2000) itd. Termin „trwoga” używany jest przez autorów tej koncepcji w znaczeniu *emocjo-*

nalnej manifestacji instynktu samozachowawczego (Sołoma, 1995, s. 192). Takie ujęcie lęku przed śmiercią zbliża teorię opanowywania trwogi do nurtu psychologii ewolucyjnej.

Podstawowe założenia teorii sprowadzają się do następujących założeń: (1) rozwój poznawczy człowieka doprowadził do powstania świadomości własnej śmiertelności; (2) ta świadomość jest źródłem odczuwanej trwogi; (3) aby bronić się przed trwogą, ludzie wykształcili dwa bufony: wysoką samoocenę i światopogląd, podzielany przez większą liczbę osób i składający się na kulturę; (4) kultura wprowadza ład do rzeczywistości i jednocześnie dostarcza standardów do sformułowania pozytywnej samooceny, uwarunkowanej przestrzeganiem tych standardów; (5) w toku socjalizacji człowiek uczy się, że przestrzeganie standardów kultury dostarcza poczucia bezpieczeństwa i w ten sposób łagodzi lęk; (6) światopogląd i samoocena muszą być zewnętrze potwierdzane, stąd alternatywne światopoglądy budzą zagrożenie, ukazując względność własnych standardów i nasilając w ten sposób lęk przed śmiercią (Sołoma, 1995).

Teoria opanowywania trwogi dostarcza ram teoretycznych dla poszukiwań związku między wybranymi cechami osobowości a lękiem przed śmiercią. Wynika z niej, że cechy osobowości, które wiążą się na przykład z dogmatyzmem i brakiem otwartości na doświadczenie, mogą współwystępować z wyższym lękiem przed śmiercią, powodując kurczowe trzymanie się wybranego światopoglądu. Z kolei cechy osobowości warunkujące wysoką samoocenę powinny osłabiać przeżywanie lęku przed śmiercią.

Fascynacja śmiercią: poglądy Ringela i teoria metabolizmu informacyjnego Kępińskiego

Fascynacja śmiercią w takiej postaci, w jakiej rozpatrujemy ją tutaj, nie doczekała się dotąd jednolitej teorii. Zafascynowanie śmiercią i dążenie ku niej zdaje się być silnie związane z szeroko rozumianymi problemami egzystencjalnymi, tendencjami samobójczymi czy autodestrukcyjnymi.

Należy przypuszczać, że fascynacja śmiercią występuje stosunkowo rzadko w populacji osób niedotkniętych zaburzeniami psychicznymi. Jednostka dobrze przystosowana, niedoświadczająca dyskomfortu psychicznego, o prawidłowo ukształtowanym systemie wartości nie powinna przejawiać pragnienia śmierci bądź nadmiernego zainteresowania tym tematem (por. np. Pearson, 1973). Być może jednak w okresie dorastania fascynacja tematyką tanatologiczną staje się pewną normą rozwojową. Obsesyjne oddawanie się rozmyślaniom na temat własnego zgonu występuje także w nerwicy i depresji, wkomponowując się w całokształt objawów (por. Aleksandrowicz, 1998; Kępiński, 1977, 1985).

Ze znanych nam koncepcji jedynie dwie w sposób zadowalający pozwalają na częściowe przynajmniej wyjaśnienie natury fascynacji śmiercią. Są to koncepcja E. Ringela, dotycząca etiologii i psychopatologii samobójstw (por. Ringel, 1992), oraz poglądy A. Kępińskiego odnośnie do zjawiska, które nazwał on „lękiem przed życiem” (prawdopodobnie za Otto Rankiem), a który szczególnie pełnie objawia się w depresji (por. Kępiński, 1985).

Ringel (1992) w swoim opisie zespołu presuicydalnego wyróżnia zjawisko fascynacji śmiercią w znaczeniu zaabsorbowania tematyką śmierci i umierania w przebiegu rozwijającej się „nerwicy ku samobójstwu”. Tak zwane rojenia samobójcze, które w znacznym stopniu pokrywają się z naszym ujęciem fascynacji śmiercią, stanowią jeden z objawów osiowych zespołu presuicydalnego. Ringel podąża tu za tradycją psychoanalityczną zapoczątkowaną przez koncepcję instynktu śmierci Freuda (por. np. Freud, 1997; Rosenfeld, 1971). Rojenia o samobójstwie, które mogą mieć charakter aktywny (zamierzony) lub pasywny (przymusowy), przebiegają w trzech stadiach: od fantazjowania na temat bycia martwym, poprzez wyobrażanie sobie aktu samobójczego, aż do szczegółowego planowania samobójstwa. Początkowo rojenia samobójcze spełniają zapewne funkcję odciążającą, z czasem jednak mogą nabrać charakteru pasywno-przymusowego (Ringel, 1992). Osoby fascynujące się śmiercią, w naszym ujęciu, rozważają możliwość popełnienia samobójstwa, wyobrażają też sobie, co będzie się z nimi działo po śmierci. Wykazują też trudności w zaprzestaniu rozważań na temat śmierci.

Kępiński (1977, 1985), wykorzystując między innymi założenia psychologii egzystencjalnej i psychoanalitycznej, stworzył teorię metabolizmu informacyjnego. Stosunek do śmierci zajmuje w niej poczesne miejsce. Zdaniem autora, fascynacja śmiercią jest tożsama z lękiem przed życiem i pojawia się w stanach obniżenia nastroju i zaburzenia wymiany informacji z otoczeniem społecznym.

Opierając się na literaturze przedmiotu, można założyć, że fascynacja śmiercią powinna występować szczególnie często w takich sytuacjach, jak:

1. obniżenie nastroju (Kępiński, 1977, 1985);
2. wystąpienie stresu psychospołecznego (Makselon, 1983);
3. brak zaspokojenia podstawowych potrzeb (Makselon, 1983);
4. zerwanie lub ograniczenie więzi społecznych (Kępiński, 1985; Makselon, 1983; Ringel, 1992);
5. przebieg wybranych zaburzeń psychicznych i dewiacji seksualnych:
  - dystymia (Aleksandrowicz, 1998);
  - depresja (Kępiński, 1985; Korzeniowski i Pużyński, 1986);
  - schizofrenia (Kępiński, 1992);
  - anoreksja (Stobiecka, 2000);
  - nekrofilia, tanatofilia i zaburzenia pokrewne (Imieliński, 1973; Kępiński, 1982).

Zgodnie z powyższym, mimo to, że fascynacja śmiercią może być, na przykład, uwarunkowana kulturowo, zwłaszcza tam, gdzie eliminuje się śmierć z życia codziennego społeczeństwa (por. np. Turner i Helms, 1999), stanowi ona także przejaw poważnych zaburzeń zarówno poznawczych, jak i emocjonalnych. Stąd też istotne jest, aby zbadać korelaty osobowościowe tego fenomenu, tak aby dowiedzieć się, jaka struktura osobowościowa (jeśli w ogóle jakakolwiek) „sprzyja” jego występowaniu.

Koncepcja temperamentu J. Strelaua a postawa wobec śmierci

Temperament, zaliczany przez niektórych badaczy do składników struktury osobowości, jest najbardziej podstawową składową psychologicznego wyposażenia człowieka. Jest także tym czynnikiem, który jest najsilniej zdeterminowany biologicznie (por. Mądrycki, 1996; Strelau, 1998). Szukając podłoża temperamentalnego jakiegokolwiek zmiennej psychologicznej, wskazujemy na jej najbardziej pierwotne uwarunkowania. Z racji swojej fundamentalności, składowe temperamentalne zawsze, z samej swej natury, uznane być mogą za determinujące dane zachowanie (oczywiście nieraz wraz z wieloma innymi zmiennymi), ponieważ trudno wyobrazić sobie zmienną psychologiczną, która wpływałaby na temperament. Na pewno taką zmienną nie może być jakakolwiek postawa wobec śmierci. Tak więc, jeżeli nasze badania wykryłyby jakiegokolwiek związki między postawami wobec śmierci a temperamentem, wówczas można założyć, że to właśnie czynniki temperamentalne determinują postawy wobec śmierci, a nie odwrotnie.

W ujęciu Strelaua (1998) przez temperament należy rozumieć zespół względnie stałych, podstawowych cech osobowości, które przejawiają się w formalnej charakterystyce zachowania (parametrach czasowych i energetycznych).

Zawadzki i Strelau (1995, s. 72) wyróżniają następujące cechy temperamentu: zważowość (ZW) – tendencję do szybkiego reagowania; perseweratywność (PE) – skłonność do kontynuacji zachowania po zaprzestaniu działania bodźca, który wywołał dane zachowanie; wrażliwość sensoryczna (WS) – zdolność do reagowania na bodźce o małej wartości stymulacyjnej; reaktywność emocjonalna (RE) – skłonność do silnego reagowania na bodźce emocyjne, wyraża się dużą wrażliwością i niską odpornością emocjonalną; wytrzymałość (WT) – adekwatne reagowanie w warunkach silnej stymulacji zewnętrznej lub w sytuacjach wymagających długotrwałej aktywności oraz aktywność (AK) – skłonność do podejmowania wysoce stymulujących zachowań lub takich zachowań, które dostarczają wysokiej stymulacji z otoczenia. Ponieważ część badań dotycząca uwarunkowań temperamentalnych postaw wobec śmierci ma czysto eksploracyjny charakter, nie dokonywaliśmy żadnych założeń wstępnych odnośnie do oczekiwanych wyników. Można jedynie poku-

się o przypuszczenie, że zwiększona wrażliwość emocjonalna sprzyja wyższym poziomom lęku przed śmiercią i fascynacji nią, ponieważ osoby silniej reagujące na bodźce emocjogenne powinny wykazywać wyraźniejsze komponenty emocjonalne dowolnych wyrazistych postaw względem dowolnego obiektu. Śmierć jest natomiast takim obiektem, który z samej swej natury powinien wywoływać silne emocje i skojarzone z nimi postawy.

Pięcioczynnikowy Model Osobowości Costy i McCrae a postawa wobec śmierci

Pięcioczynnikowy Model Osobowości Costy i McCrae, nazywany także od pierwszych liter głównych wymiarów akronimem NEOAC, opiera się na danych empirycznych. Wymiary, wyodrębnione metodą analizy czynnikowej, składające się na podstawową strukturę osobowości to: neurotyczność, ekstrawersja, otwartość, ugodowość i sumienność (por. McCrae i John, 1992; Zawadzki, Strelau, Szczepaniak i Śliwińska, 1998; Pervin, 2002). Model ten przyczynił się do renesansu teorii osobowości opartej na cechach.

Wymiar neurotyczności wiąże się, w myśl teorii, między innymi ze zwiększoną lęklivością i doświadczaniem emocji negatywnych w ogóle (por. Zawadzki i in., 1998). Stąd też można oczekiwać, że im wyższa neurotyczność, tym silniejszy będzie lęk przed śmiercią. Skłonność do doświadczania negatywnych emocji może też sprzyjać większej fascynacji śmiercią, gdyż osoby doświadczające negatywnego napięcia emocjonalnego mogą przejawiać silniejsze zaburzenia psychiczne, przeżywać silniejszy dyskomfort psychiczny, który wiąże się m.in. ze skłonnościami samobójczymi jako jednym z przejawów zaburzeń adaptacyjnych. Sami autorzy wyróżnili jeden z podwymiarów tej cechy – agresywną wrogość, która może zostać skierowana do wewnątrz (por. Zawadzki i in., 1998). Związek skłonności samobójczych z autoagresją i autodestrukcyjnością jest powszechnie uznawany (por. Płużek-Pilecka, 1980; Ringel, 1992; Suchańska, 1998).

Ekstrawersja odpowiada za nawiązywanie kontaktów społecznych (ich liczbę i jakość) oraz ogólną skłonność do doświadczania emocji pozytywnych (por. Zawadzki i in., 1998). Stąd też należałoby oczekiwać ujemnej korelacji tego wymiaru z lękiem przed śmiercią, a być może i z fascynacją nią.

Otwartość na doświadczenie wiąże się m.in. z ciekawością poznawczą i poszukiwaniem nowych doświadczeń życiowych. Osoby o niskiej otwartości są konserwatywne i dogmatyczne (Zawadzki i in., 1998). Lęk przed śmiercią, w myśl teorii opowiadania trwogi (McGregor i in., 1998), sprzyja zamykaniu się na alternatywne poglądy na rzeczywistość oraz zwiększonej konwencjonalności i dogmatyzmowi, gdyż wiara w określony porządek świata obniża lęk przed śmiercią, stanowiąc bu-

for na poziomie kulturowym. Alternatywne światopoglądy są odrzucane przez osoby doświadczające lęku przed śmiercią, gdyż przypominają im, że ich światopogląd nie jest jedynie słusznym sposobem porządkowania rzeczywistości, co osłabia mechanizm redukcji lęku oparty na udziale w określonej kulturze. Jeżeli kultura zaczyna być widziana jako coś relatywnego, a nie ostatecznego, wówczas ta świadomość podważa sens wiary w kulturę jako sposób na zapewnienie sobie symbolicznej nieśmiertelności (por. np. McGregor i in., 1998; Sołoma, 1995). Stąd też można przypuszczać, że im silniejszy lęk przed śmiercią, tym mniejsza otwartość na doświadczenia (czyli większy dogmatyzm i konwencjonalność).

Wymiar ugodowości odpowiada za nastawienie względem innych ludzi (Zawadzki i in., 1998). Ponieważ osoby fascynujące się śmiercią wykazują skłonności samobójcze (por. Żemojtel i Piotrowski, 2001), a osoby o takich skłonnościach charakteryzują się uogólnioną wrogością wobec otoczenia oraz przejawiają liczne problemy w kontaktach społecznych (por. Czarnecka i Straś-Romanowska, 1998; Płużek-Pilecka, 1980; Ringel, 1992; Suchańska, 1998), stąd też należy oczekiwać ujemnej korelacji między ugodowością a fascynacją śmiercią.

Ostatni z wymiarów Wielkiej Piątki, sumienność, odpowiada za stosunek człowieka do jego obowiązków i działania zorientowanego względem określonego celu. Osoby wykazujące skłonności samobójcze cechują się zwiększoną impulsywnością i bierną autodestrukcyjnością, polegającą m.in. na zaniedbywaniu swoich obowiązków i niewykazywaniu podstawowej troski o samych siebie (brak walki z nałogami, wykazywanie zachowań ryzykownych, niestosowanie się do zaleceń lekarskich itp.; por. Kocur, 1997; Pużyński, 1999; Ringel, 1992; Suchańska, 1998). Stąd też im wyższa fascynacja śmiercią, tym niższych wyników należałoby oczekiwać na wymiarze NEO-FFI.

Problemy i hipotezy badawcze

Lęk przed śmiercią

Problem 1: korelaty temperamentalne lęku przed śmiercią;

Problem 2: podstawowa struktura osobowości wg modelu Costy i McCrae a lęk przed śmiercią;

Hipoteza 2.1: dodatnia korelacja lęku przed śmiercią z neurotyzmem (NEU) (np. w NEO-FFI), gdyż osoby wysokoneurotyczne wykazują zwiększoną gotowość do reagowania lękiem (por. Zawadzki i in., 1998);

Hipoteza 2.2: ujemna korelacja z ekstrawersją (EKS), która wiąże się z przeżywaniem emocji pozytywnych (por. Zawadzki i in., 1998);

Hipoteza 2.3: ujemna korelacja z otwartością na doświadczenie (OTW), gdyż zgodnie z założeniami teorii opanowywania trwogi odmiennosc alternatywnych światopoglądów jest zagrażająca dla osób obawiających się śmierci (McGregor i in., 1998).

Fascynacja śmiercią a podstawowa struktura osobowości

Problem 1: korelaty temperamentalne fascynacji śmiercią;

Problem 2: związki między fascynacją śmiercią a Pięciodzinnikowym Modelem Osobowości Costy i McCrae:

Hipoteza 2.1: dodatnia korelacja z neurotyzmem (NEU), gdyż labilność nastrojów utrudnia dojrzałe radzenie sobie z sytuacjami trudnymi, ponadto neurotyzm wiąże się z tendencją do zamartwiania się, drobiazgowego analizowania swoich problemów (por. Zawadzki i in., 1998);

Hipoteza 2.2: ujemna korelacja z ekstrawersją (EKS) z uwagi na ubogie kontakty z ludźmi, problemy w sferze interpersonalnej, alienację społeczną osób o podwyższonej fascynacji śmiercią (por. Ringel, 1992);

Hipoteza 2.3: ujemna korelacja z ugodowością (UGD), gdyż osoby fascynujące się śmiercią mogą wykazywać tendencje do niepodporządkowywania się innym ludziom, a być może nawet ukrytą wrogość wobec nich (por. np. Ringel, 1992);

Hipoteza 2.4: ujemna korelacja z sumiennością (SUM) z uwagi na trudności w realizowaniu celów życiowych i zmniejszoną wytrwałość w dążeniu do nich u osób z tendencjami autodestrukcyjnymi bądź samobójczymi (por. Suchańska, 1998; Zawadzki i in., 1998).

Metoda

Osoby badane

Próba 1. Grupa badanych liczyła 61 osób, 30 dziewcząt i 31 chłopców. 8 osób (wyłącznie chłopców) odpowiedziało niezgodnie z instrukcją. Średnia wieku wyniosła 17,1 lat ($SD = 0,87$). Osobami badanymi byli uczniowie klasy II i III Liceum Ogólnokształcącego nr 20 w Gdańsku. W grupie tej zastosowano FCZ KT Strelaua i Zawadzkiego oraz Skalę Lęku i Fascynacji Śmiercią (SLiFŚ).

Próba 2. Liczebność grupy przebadanej za pomocą NEO-FFI i Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią wyniosła 88 osób, w tym 62 kobiety, 23 mężczyzn, 3 osoby nie podały płci. Średnia wieku osób badanych wyniosła 24,66 lat ($SD = 9,90$). W podgrupie tej znaleźli się studenci I i IV roku psychologii UG, uczennice III klas Zespołu Szkół Medycznych w Gdyni (opiekunki dziecięce i słuchacze pomaturalnej szkoły ratowników medycznych) oraz 13 pracowników umysłowych w wieku od 30 do 55 lat, z wykształceniem średnim lub wyższym.

Materiały

Skala Lęku i Fascynacji Śmiercią Żemojtel i Piotrowskiego. Kwestionariusz zawiera 23 pozycje z 4 możliwościami odpowiedzi, od (1) – „zdecydowanie się nie zgadzam” do (4) – „zdecydowanie się zgadzam”. Badany zakreśla tylko jedną odpowiedź. Metodą analizy czynnikowej wyodrębniono 2 skale główne.

Skala Fascynacji Śmiercią (SF; 14 itemów, α Cronbacha 0,90) mierzy zarówno zafascynowanie tematem śmierci i umierania, jak i akceptację możliwości popełnienia samobójstwa przez osobę badaną.

Skala Lęku przed Śmiercią (SL; 9 itemów, α Cronbacha 0,80) służy do pomiaru lęku przed śmiercią w sposób ogólny, abstrahując od różnicowania między strachem przed aktem własnego zgonu, obawą przed cierpieniem czy ostateczną rozłąką z osobami bliskimi (Żemojtel i Piotrowski, 2001).

Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae w adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniak i M. Śliwińskiej. NEO-FFI służy do pomiaru 5 nadrzędnych czynników osobowości i oparty jest na pięcioczynnikowym modelu osobowości NEOAC Costy i McCrae (Zawadzki i in., 1998).

Inwentarz Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu Strelaua i Zawadzkiego (por. Zawadzki i Strelau, 1995). FCZ-KT służy do pomiaru cech temperamentalnych postulowanych przez Regulacyjną Teorię Temperamentu Strelaua (1998).

Procedura

Badania były przeprowadzane anonimowo, bez limitu czasowego. Odbýwały się zbiorowo w ramach każdej próby. Skalę Lęku i Fascynacji Śmiercią umieszczano za każdym razem na końcu zestawu, aby treść pytań nie wpłynęła zakłócająco na wyniki pozostałych skal. Uznano, że metody badające cechy temperamentalne i osobowościowe nie będą wywoływały reakcji obronnych, i w związku z tym nie wpłyną zakłócająco na odpowiedzi w pozostałych testach.

Wyniki

Korelaty temperamentalne lęku przed śmiercią

Im wyższy lęk przed śmiercią, tym większa perseweratywność (PE) i reaktywność emocjonalna (RE). Siła obu związków jest umiarkowana (Tabela 1). Dowodzi to częściowo biologicznych podstaw lęku przed śmiercią i tego, że jego natężenie jest

związane z wszystkimi poziomami struktury osobowości, począwszy od tych najsilniej zdeterminowanych biologicznie. Prawdopodobnym wyjaśnieniem tych wyników jest fakt, że śmierć jest dla większości ludzi zjawiskiem budzącym określone (negatywne) emocje. Najczęstszą emocją wzbudzaną przez śmierć jest lęk (por. Ostrowska, 1997). Stąd też te jednostki, które z racji swych uwarunkowań temperamentalnych silniej i dłużej reagują na bodźce emocjogenne, będą też charakteryzowały się większym natężeniem lęku wobec śmierci. Wyniki te wskazują, iż lęk przed śmiercią posiada wyraźną (choć nie silną) komponentę biologiczną, mimo swej poznawczo-egzystencjalnej natury.

Analiza regresji liniowej dla lęku przed śmiercią jako zmiennej objaśnianej, uwzględniająca czynniki temperamentalne, nie powiodła się, $F(6) = 2,28$; $p = 0,055$. Ze względu na to, że uzyskany wynik zbliżał się do granicy istotności statystycznej, dokonano analizy regresji dla każdej zmiennej objaśniającej osobno. Analiza regresji dla lęku przed śmiercią jako zmienną objaśnianą z uwzględnieniem wyłącznie reaktywności emocjonalnej pozwoliła wyjaśnić 22% wariacji zmiennej objaśnianej, $F(1) = 12,68$; $p < 0,001$. Poziom lęku przed śmiercią wzrasta wraz z poziomem reaktywności emocjonalnej, $t = 3,56$; $p < 0,001$. Dla pozostałych zmiennych analizy regresji nie powiodły się.

Tabela 1. Skorelowanie Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią oraz Formalnej Charakterystyki Zachowania – Kwestionariusza Temperamentu Strelaua i Zawadzkiego (korelacje r Pearsona)

Skale FCZ – KT	Fascynacja	Lęk
ŻW (zwawość)	0,02	-0,06
PE (perseweratywność)	0,11	0,27*
WS (wrażliwość sensoryczna)	0,14	0,23
RE (reaktywność emocjonalna)	-0,08	0,35**
WT (wytrzymałość)	0,27*	-0,16
AK (aktywność)	0,16	0,16

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

Korelaty temperamentalne fascynacji śmiercią

W przypadku fascynacji śmiercią wystąpiła jedynie dodatnia korelacja (Tabela 1) z wytrzymałością (WT). Uzyskana zależność może być wyjaśniona tym, iż osoby o większej wytrzymałości wykazują zwiększone zapotrzebowanie na stymulację oraz cechują się niską reaktywnością (por. Strelau, 1998). Takich uwarunkowań temperamentalnych należałoby oczekiwać u osób z pośrednią chroniczną autode-

strukcyjnością, a być może i u jednostek podejmujących zachowania samobójcze, a więc u tych osób, u których wystąpienie fascynacji śmiercią jest szczególnie prawdopodobne (co zresztą potwierdzają uzyskane przez nas wyniki świadczące o związkach fascynacji śmiercią z chroniczną pośrednią autodestrukcyjnością i deklarowaniem zamiarów samobójczych; por. Żemojtel i Piotrowski, 2001, dane niepublikowane). Brak innych korelatów wskazuje na względną niezależność fascynacji od cech temperamentalnych.

Analiza regresji liniowej dla fascynacji śmiercią jako zmiennej objaśnianej uwzględniająca czynniki temperamentalne nie powiodła się, $F(6) = 0,45$; $p = 0,840$.

Lęk przed śmiercią a model NEOAC

Tabela 2. Skorelowanie Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią oraz NEO-FFI Costy i McCrae (korelacje r Pearsona)

Skale NEO-FFI	Fascynacja	Lęk
NEU (neurotyzm)	0,49***	0,30**
EKS (ekstrawersja)	-0,32**	0,23*
OTW (otwartość)	0,16	-0,24*
UGD (ugodowość)	-0,26*	-0,10
SUM (sumienność)	-0,27*	0,14

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

*** $p < 0,001$

Jak wskazują dane z Tabeli 2, korelacja lęku przed śmiercią i neurotyzmem jest umiarkowana, dodatnia. Potwierdza to założenie, że wyższy neurotyzm wiąże się z silniejszym przeżywaniem lęku.

Korelacja ekstrawersji (EKS) z lękiem przed śmiercią jest słaba, dodatnia, odwrotnie niż oczekiwano (Tabela 2). Im silniejsza ekstrawersja, tym większy lęk przed śmiercią. Być może zależność tę można wytłumaczyć zwiększonym dążeniem do nawiązywania kontaktów interpersonalnych w celu zminimalizowania odczuwanego lęku, co postuluje Kępiński (1977).

Potwierdzona została hipoteza o ujemnej korelacji między otwartością na doświadczenie (OTW) a lękiem przed śmiercią (Tabela 2), zgodnie z koncepcją teorii opanowywania trwogi (McGregor i in., 1998; Sołoma, 1995). Tak więc im wyższy lęk przed własnym zgonem, tym silniejsza tendencja do „zamykania się” na sygnały z otoczenia i niechęć w stosunku do nowości, konserwatyzm i przywiązanie do własnego światopoglądu.

Analiza regresji liniowej dla lęku przed śmiercią jako zmiennej objaśnianej z uwzględnieniem 5 czynników struktury osobowości pozwoliła wyjaśnić 23% wariacji zmiennej objaśnianej, $F(5) = 4,11$; $p < 0,01$. Poziom lęku przed śmiercią wzrasta wraz z poziomem neurotyzmu, $t = 3,16$; $Beta = 0,389$; $p < 0,01$ i ekstrawersji, $t = 2,09$; $Beta = 0,249$; $p < 0,05$.

Fascynacja śmiercią a model NEOAC

Zgodnie z hipotezą zwiększonej fascynacji śmiercią towarzyszy wzrost poziomu neurotyzmu (NEU), w skład którego wchodzi m.in. takie elementy, jak: lęk, depresyjność, skłonność do zamartwiania się i niska odporność na stres (Zawadzki i in., 1998).

Wzrostowi poziomu fascynacji śmiercią towarzyszą niższe wyniki w skali ekstrawersji (EKS). Potwierdza to przypuszczenie o specyficznym funkcjonowaniu osób o podwyższonej fascynacji w sferze interpersonalnej (wycofanie, problemy z asertywnością).

Ujemna korelacja fascynacji śmiercią z ugodowością (UGD) zgodna jest z hipotezą mówiącą o problemach w kontaktach interpersonalnych i zgeneralizowanej wrogości względem otoczenia u osób fascynujących się śmiercią.

Ponadto wystąpiła zgodna z oczekiwaniami korelacja ujemna między fascynacją a sumiennością (SUM), co przemawia za tezą o trudności w stawianiu i realizowaniu celów życiowych osób o wysokiej fascynacji (por. np. Zawadzki i in., 1998).

Analiza regresji liniowej dla fascynacji śmiercią jako zmiennej objaśnianej z uwzględnieniem 5 czynników struktury osobowości pozwoliła wyjaśnić 33% wariacji zmiennej objaśnianej, $F(5) = 6,87$; $p < 0,001$. Poziom fascynacji śmiercią wzrasta wraz z poziomem neurotyzmu, $t = 3,40$; $Beta = 0,389$; $p < 0,001$. Wyniki analiz regresji dla pozostałych zmiennych objaśniających były negatywne.

Dyskusja

Korelaty osobowościowe i temperamentalne lęku i fascynacji śmiercią uzyskane w obu badaniach są zgodne z oczekiwaniami, z wyjątkiem dodatniej korelacji między poziomem Ekstrawersji (EKS) a lęku przed śmiercią. Niezgodność ta może być wyjaśniona postulowaną przez Kępińskiego (1977) rolą aktywności, zwłaszcza przejawianej w relacjach z innymi ludźmi, w radzeniu sobie z lękiem. Dążenie do kontaktów z innymi ludźmi zapewnia także odwrócenie uwagi od myśli od własnej śmiertelności, jest też warunkiem udziału w kulturze (co w myśl teorii opanowywania trwogi obniża lęk; por. np. McGregor i in., 1998; Soloma, 1995). Ujemny związek między poziomem fascynacji a ekstrawersji wskazuje na unikanie kontaktów z ludźmi, pewną

skłonność do zamykania się w sobie, co potwierdza założenia Ringela o pojawianiu się fascynacji śmiercią w wyniku zawężenia kontaktów społecznych (por. Ringel, 1992). W świetle uzyskanych wyników można pokusić się o założenie, że lęk przed śmiercią wiąże się z poszukiwaniem kontaktu z ludźmi, natomiast fascynacja śmiercią wiąże się z unikaniem tych kontaktów. Ponieważ fascynacja śmiercią pojawia się w wyniku znalezienia się człowieka w sytuacji, która przekracza możliwości samodzielnego poradzenia sobie, stąd tendencja do unikania kontaktów z innymi ma charakter nieprzystosowawczy, wręcz destrukcyjny. Człowiek odsuwający się od otoczenia pozbawia się szansy na uzyskanie wsparcia społecznego.

Uzyskane wyniki dobitnie pokazują, że mimo iż lęk przed śmiercią jest powszechnie zaliczany do grupy lęków egzystencjalnych (Opoczyńska, 1999; Płużek, 1993), jest on także uwarunkowany biologicznie (jak każdy zapewne rodzaj lęku – por. np. Damasio, 1999; LeDoux, 1998, 2000). Stanowi on przejaw instynktu samozachowawczego, jak postulują to zwolennicy teorii opanowywania trwogi (por. McGregor i in., 1998; Sołoma, 1995) czy zagrożenia pierwszego prawa biologicznego, zgodnie z założeniami Antoniego Kępińskiego (1977, 1978, 1985).

Związki fascynacji śmiercią z podstawową strukturą osobowości (w postaci modelu NEOAC) są całkowicie zgodne z naszymi przewidywaniami. Potwierdzają one znane z literatury powiązania tendencji samobójczych i autodestrukcyjnych z introwersją (por. Suchańska, 1998), problemami w kontaktach z ludźmi (por. Czarnecka i Straś-Romanowska, 1998; Ringel, 1992) i impulsywnością (Kocur, 1997; Płużek-Pilecka, 1980; Suchańska, 1998), stanowiąc dodatkowe wsparcie dla założenia, że fascynacja śmiercią jest jednym z przejawów zachwiania instynktu samozachowawczego i może w ostatecznym rozrachunku doprowadzić do próby samobójczej. Brak korelatów temperamentalnych (poza jednym) może wskazywać, że jest to zjawisko względnie niezależne od biologicznych podstaw i ma w dużej mierze charakter poznawczy, zgodnie ze wstępnymi założeniami.

Istnienie pewnych korelatów osobowościowych lęku i fascynacji śmiercią wskazuje na istnienie predyspozycji tkwiących w podstawowej strukturze osobowości do silniejszego przeżywania niepokojów egzystencjalnych. Ponieważ uzyskane przez nas korelacje charakteryzują się istotną, choć co najwyżej umiarkowaną, siłą, pozwala to na przyjęcie tezy, że rozważając zjawisko postawy wobec śmierci, powinniśmy brać pod uwagę także czynniki osobowościowe. Oczywiście, w wyjaśnianiu tego zjawiska nie należy zapominać o innych jego determinantach, jak chociażby rozwoju poznawczym człowieka, jego sytuacji życiowej czy nastawieniu wobec otaczającego świata. Roli podstawowej struktury osobowości, a zwłaszcza poziomu neurotyzmu, nie sposób jednak w tym miejscu pominąć.

Wyniki niniejszych badań wskazują też na związek omawianych wymiarów ustosunkowania wobec śmierci z jakością życia człowieka. Związek ten jest szczególnie wyrazisty w przypadku fascynacji śmiercią. Korelaty osobowościowe fascynacji śmiercią wskazują nie tylko na poznawczy charakter tego zjawiska, ale i na destruk-

cyjny wpływ tej zmiennej na poziom satysfakcji z życia. Fascynacja śmiercią wiąże się z unikaniem kontaktów z ludźmi, co pozbawia jednostkę jej doświadczającą szansy na uzyskanie wsparcia społecznego w sytuacji, gdy to wsparcie jest najbardziej potrzebne. Inna natomiast jest natura lęku przed śmiercią. Doświadczanie go wiąże się z wyższym poziomem ekstrawersji, warunkującym m.in. poszukiwanie kontaktu z ludźmi i pozytywność tych kontaktów. Choć lęk przed śmiercią, jak każda emocja negatywna, obniża satysfakcję z życia, nie wiąże się on jednak z tak destrukcyjnymi mechanizmami zaradczymi, jak dzieje się w przypadku fascynacji śmiercią. Dążenie do kontaktu z ludźmi pozwala na poradzenie sobie z lękiem, choćby na mocy mechanizmów postulowanych przez teorię opanowywania trwogi.

Bibliografia

- Aleksandrowicz J. (1998). *Zaburzenia nerwicowe*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Czarnecka G. i Straś-Romanowska M. (1998). Próby samobójcze młodzieży a relacje w rodzinie. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Psychologiczne*, 48, 117–126.
- Damasio A. (1999). *Błąd Kartezjusza. Emocje, rozum i ludzki mózg*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Dąbrowski K. (1980). Zdrowie psychiczne i problem śmierci. *Zdrowie Psychiczne* 1980/4, 7–17.
- Feifel H. i Branscomb A. (1973). Who's afraid of death. *Journal of Abnormal Psychology*, 81, 282–288.
- Freud S. (1997). *Poza zasadą przyjemności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gałdowa A. (red.) (1999). *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Goldenberg J., McCoy S., Pyszczynski T., Greenberg J. i Solomon S. (2000). The body as a source of self-esteem: The effect of mortality salience on identification with one's body, interest in sex and appearance monitoring. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 118–130.
- Goldenberg J., Pyszczynski T., McCoy S., Greenberg J. i Solomon S. (1999). Death, sex, love and neuroticism: Why is sex such a problem? *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1173–1187.
- Imieliński K. (1973). *Zaburzenia psychoseksualne*. Warszawa: PZWL.
- Innes B. (1999). *Granice śmierci*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Kastenbaum R. (1973). Śmierć psychologiczna, [w:] L. Pearson (red.). *Śmierć i umieranie. Postępowanie z człowiekiem umierającym* (s. 1–25). Warszawa: PZWL.
- Kępiński A. (1977). *Lęk*. Warszawa: PZWL.
- Kępiński A. (1982). *Z psychopatologii życia seksualnego*. Warszawa: PZWL.
- Kępiński A. (1985). *Melancholia*. Warszawa: PZWL.
- Kępiński A. (1992). *Schizofrenia*. Kraków: Sagittarius.
- Kocur J. (1997). Zaburzenia osobowości i zmiany osobowości w zespole przedsamobójczym i zespole uzależnienia: podobieństwa i różnice. *Lęk i Depresja*, 2, 253–257.
- Korzeniowski L. i Puzyński S. (red.) (1986). *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*. Warszawa: PZWL.
- LeDoux J. (1998). Mózgowe interakcje poznawczo-emocjonalne, [w:] P. Ekman, R. Davidson (red.). *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia* (s. 190–196). Gdańsk: GWP.
- LeDoux J. (2000). *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*. Poznań: Media Rodzina.
- Makselon J. (1983). *Struktura wartości a postawa wobec śmierci*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Matkowski M. (1992). *MMPI*. Poznań: Pracownia Terapii i Rozwoju Osobowości.
- Mądrzycki T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany. Nowe podejście*. Gdańsk: GWP.

- McCrae R. i John O. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 175–215.
- McGregor H., Greenberg J., Arndt J., Lieberman J., Solomon S., Solomon L. i Pyszczynski T. (1998). Terror Management and Agression: Evidence that mortality salience motivates agression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 590–605.
- Opczyńska M. (red.) (1999). *Wprowadzenie do psychologii egzystencjalnej*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Ostrowska A. (1997). *Śmierć w doświadczeniu jednostki i społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo IfS PAN.
- Pearson L. (red.) (1973). *Śmierć i umieranie. Postępowanie z człowiekiem umierającym*. Warszawa: PZWL.
- Pervin L. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: GWP.
- Plużek Z. (1993). *Lęk charakterologiczny*, [w:] W. Tłokiński (red.). *Lęk. Różnorodność przeżywania*. Warszawa: Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie.
- Plużek-Pilecka B. (1980). Potrzeba agresji a cechy osobowości po próbie samobójczej. *Zdrowie Psychiczne*, 21, 84–92.
- Pażyński S. (1999). *Depresje i zaburzenia afektywne*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Ringel E. (1992). *Nerwica a samozniszczenie*. Warszawa: PWN.
- Rosenfeld H. (1971). A clinical approach to the psychoanalytic theory of the life and death instincts: an investigation into the aggressive aspects of narcissism. *International Journal of Psycho-Analysis*, 52, 169–78.
- Sołoma A. (1995). Lęk przed śmiercią, światopogląd a samoocena: omówienie teorii opanowywania trwogi. *Przegląd Psychologiczny*, 38, 191–200.
- Stobiecka M. (2000). Głód śmierci. Zaabsorbowanie tematyką śmierci w leczeniu pacjentek anorektycznych, [w:] A. Suchańska (red.). *Podmiotowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania anoreksji* (s. 237–276). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Strelau J. (1998). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Suchańska A. (1998). *Przejawy i uwarunkowania psychologiczne pośredniej autodestrukcyjności*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Turner J. i Helms D. (1999). *Rozwój człowieka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A.
- Wysoczańska A. (1990). Spojrzenie dziecka na zagadnienia umierania i śmierci. *Przegląd Psychologiczny*, 33, 585–593.
- Zawadzki B. i Strelau J. (1995). Podstawy teoretyczne, konstrukcja i własności psychometryczne inwentarza: „Formalna charakterystyka zachowania – kwestionariusz temperamentu”. *Studia Psychologiczne*, 33, 49–93.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P. i Śliwińska M. (1998). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Żemojtel M. i Piotrowski J. (2001). *Lęk i fascynacja – ambiwalencja postaw wobec śmierci. Konstrukcja Skali Lęku i Fascynacji Śmiercią*. Niepublikowana praca magisterska. Gdańsk: Instytut Psychologii UG.

Jarosław Piotrowski

Division of Psychology
Warsaw School of Social Psychology
Warsaw

Magdalena Żemojtel-Piotrowska

Medical College
in Gdynia

Attitude toward death and the basic structure of personality

In the present study, two attitudes toward death are concerned: the Anxiety and the Fascination. The Death Anxiety referred to the fear of death in the general meaning. The Death Fascination contained the cognitive interest in death and dying and the acceptance of committing suicide by examined persons. Among 149 subjects were tested the relation between attitudes toward death, the Big Five model by Costa and McCrae and the basic components of temperament postulated by Strelau. The regression analyses showed that the Death Fascination did not depend on temperament. The level of Death Anxiety increased with the level of Emotional Reactivity. The level of Death Anxiety increased with the level of Neuroticism and Extraversion. The level of Death Fascination increased with the level of Neuroticism.

Key words: death anxiety, death fascination, temperament, the Big Five model by Costa and McCrae.